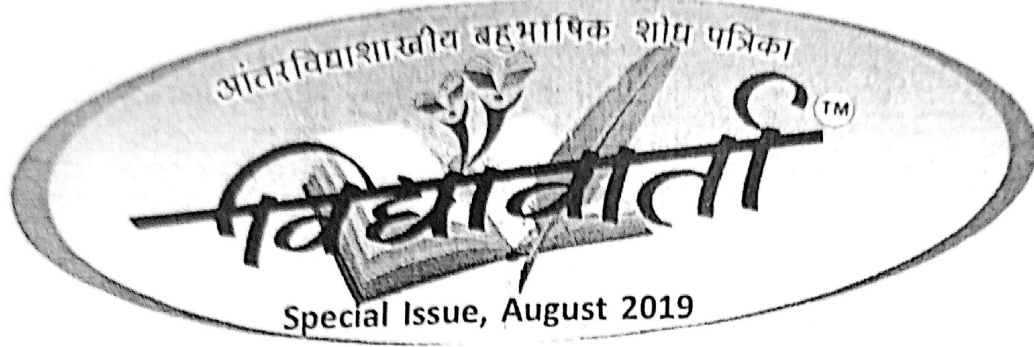

MAH/MUL/03051/2012

ISSN :2319 9318

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद

आणि

खोलेश्वर महाविद्यालय, अंबाजोगाई

यांच्या संयुक्त विद्यमाने समाजशास्त्र विषयांतर्गत

राष्ट्रीय चर्चासत्र

वृद्धांच्या समस्या : कारणे आणि उपाय

संपादक

डॉ. बाळासाहेब मुंडे

"Printed by: Harshwardhan Publication Pvt.Ltd. Published by Ghodke Archana Rajendra & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor Dr. Gholap Babu Ganpat.

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

38) वृद्धांच्या कौटूंबिक समस्या प्रा. तांदळे सुरेंद्र सुंदरराव, जि.बीड	123
39) वृद्धांच्या समस्या आणि कारणे प्रा. डॉ. गोरे. बी. एम., लातूर	125
40) वृद्धांच्या समस्यांची कारणभिमोक्षा प्रा. रामराव चव्हाण, लातूर	127
41) वृद्धांच्या समस्या : कारणे व उपाय मुसळे आनंद रामदास, लातूर	129
42) वृद्धांच्या समस्यांना जबाबदार कारणे प्रा.डॉ.मगर विलास किसनराव, रायगड	131
43) वृद्ध नागरीकांचे कल्याण : एक आव्हान प्रा.डॉ. अंजली जोशी -टेंभुणीकर, लातूर	133
44) वृद्धांच्या समस्या : कारणे आणि उपाय प्रा. डॉ. डी. वाच. रणविर, नांदेड	136
45) वृद्ध आणि सामाजिक सुरक्षा डॉ. विठ्ठल भिमराव मातकर, बीड	139
46) वृद्धांसंबंधीचे कायदे आणि शासकीय योजना प्रा.डॉ. आर.डी. खताळ, बीड	142
47) वृद्धांच्या समस्यावरील उपाय योजनांचा अभ्यास डॉ.सौ.मनिषा देशमुख, घाटनांदूर	145
48) वृद्धांच्या कौटूंबिक समस्या प्रा. डॉ.विजय पोकळे, ता. आष्टी जि बीड	147
49) वृद्धांच्या सामाजिक समस्या डॉ. बी.एल. म्हस्के,, जालना	150
50) वृद्धांच्या सामाजिक सुरक्षिततेची दयनीय अवस्था एक अध्ययन सुकेशिनी संजय जोगदंड, अंबाजोगाई जि. बीड	153

वृद्धासंबंधीचे कायदे आणि शासकीय योजना

प्रा.डॉ.आर.डी. खताळ
समाजशास्त्र विभाग प्रमुख,
महिला महाविद्यालय, गेवराई जि.बीड

प्रास्ताविक -

पारंपारिक काळापासून भारतीय समाजात मानवी जीवनाच्या चार अवस्था मानल्या जातात. ब्रम्हाचर्याश्रम, गृहस्थाश्रम, वानप्रस्थाश्रम आणि संन्यासाश्रम. या प्रत्येक अवस्थेत (आश्रमात) व्यक्तित्वाच्या कर्मांच्या बाबतीत निश्चितता झालेली होती. यातील सर्वात शेवटची अवस्था महत्त्वाची मानली गेली. साधारणतः सरकारी नोकरीच्या बाबतीत निवृत्तीनंतरचा काळ हा अतिशय महत्त्वाचा ठरतो. निवृत्तीनंतरचा काळात कार्यक्षमता राहत नाही. या अवस्थेला वृद्धत्व मानले जाते. आधुनिक काळात विशेषतः भारतात 'वृद्धांची समस्या' ही अनेक समस्यापैकी एक समस्या मानली जात आहे. अलिकडच्या काळात समाजातील संयुक्त कुटुंबाचे मोठ्या प्रमाणात विघटन होऊ लागल्याने 'वृद्धांची समस्या' निर्माण होताना दिसते.

तारुण्यात व्यक्तित्वाचा समोर विविध समस्या असल्यातरी त्यातून मार्ग काढण्याचे सामर्थ्य व्यक्तीत असते. शरीर आणि मानाच्या सामर्थ्यावर तो सहज त्यावर मात करू शकतो. पण वृद्धाप काळात मनाची तयारी असली तरी त्यासाठी लागणारे शारिरिक सामर्थ्य त्याच्यात राहत नाही. परिणामी वृद्धांना अनेक समस्यांना सामोरे जावे लागते, त्यांना विविध क्लेशदायक प्रश्नांना तोंड द्यावे लागते. काही वेळा तर केवळ जीव जात नाही म्हणून जगण्याची वेळ वृद्धांवर येते. संयुक्त कुटुंबात वृद्धांच्या समस्या तात्काळ सोडविण्याचा प्रयत्न केला जात होता. मोठी मानसे, लहान मुले वृद्धांसाठी मोठा आधार होता. त्यांच्या आरोग्याची काळजी घेतली जात होती. मलमुत्र विसर्जन, खाण्या-पिण्याची अवस्था, आणि इतर आवश्यक गरजा सहजतेने पूर्ण होत होत्या. पण संयुक्त कुटुंबाच्या विघटनाने वृद्धांना या सर्व सुख सोयीपासून वंचित राहण्याची वेळ आल्याने वृद्धांची समस्या निर्माण झालेली दिसून येते. त्याशिवाय विविध प्रकारच्या नोकरी,

व्यवसायाच्या निर्मिताने कुटुंबाचे होणारे स्थलांतर झाल्याने वृद्धांची काळजी घेणारा असा कोणी राहिला नाही. तसेच नव्यन तंत्रज्ञान, याहत्तुकीच्या साधनांची विपुलता, रस्त्याची व्यवस्था, नोकरीची शाश्वती नागरीकरण, औद्योगिकीकरणाचा विकास शिक्षणाचा प्रसार आणि प्रचार, शासकीय कामाची उपलब्धता, आरोग्याची सुविधा, पारंपारिक व्यवसायांचा -हास, नायिन्याची ओढ, धर्मावरील अविश्र्वास, प्रचार आणि प्रसार माध्यमांची उपलब्धतात इत्यादीमुळे ग्रामीण समाज जीवनात परिवर्तन घडून येण्यास सुरुवात झालेली आहे. गावातील आपुलकी, परस्परावलंबनाची, त्यागाची, सध्याची, मोठ्यांचा आदर भावना संपत चाललेली आहे. त्यामुळे वृद्धांच्या समस्या निर्माण होताना दिसतात.

शोध निबंधाचा उद्देश :-

वृद्धासंबंधीचे कायदे आणि योजनांचा शोध निबंधाच्या अनुषंगाने निश्चित केलेले उद्देश खालीलप्रमाणे :-

१. भारतातील वृद्धासंबंधीचे कायदे आणि योजनांचा अभ्यास करणे.

शोध निबंधाचे गृहितक :-

वृद्धासंबंधीचे कायदे आणि योजनांचा शोध निबंधाच्या अनुषंगाने निश्चित केलेले ग, हितके खालीलप्रमाणे

१. वृद्धा संबंधीचे कायदे आणि योजनांचा वृद्धांच्या जीवनावर दुरगामी परिणाम झालेला दिसून येतो.

संशोधन पध्दती :-

प्रस्तुत शोध निबंधासाठी संशोधनातील दुय्यम तथ्य संकलन पध्दतीचा अवलंब केलेला असून त्यासाठी संदर्भ ग्रंथ, विविध पुस्तके, लेख, मासिके, वर्तमान पत्रे आणि इंटरनेटवर उपलब्ध असलेल्या माहितीचा आधार घेण्यात आलेला आहे. यावरून प्रस्तुत शोध निबंधाचे लेखन करण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. वृद्धांची समस्या ही एक प्रमुख आणि व्यापक समस्या असून आधुनिक काळात या समस्येने उग्ररूप धारण केलेले दिसते. मानवी जीवनातील वृद्धावस्था जी शेवटची अवस्था मानली जाते. या अवस्थेत व्यक्तीला मानसिक आधार, संरक्षणाची अत्यंत आवश्यकता असते. पण आज वृद्धांना अशा प्रकारचा मानसिक आधार मिळताना दिसत नाही. परिणामी वृद्ध एकाकी जीवन जगतात. म्हणून अशा वेळी शासकीय पातळीवरून विविध योजना सोयी सवलती देऊन वृद्धांना संरक्षण मिळून देण्याचा प्रयत्न केला जात आहे. अशा विविध शासकीय योजना आणि कायद्यांचा थोडक्यात आढावा घेण्याचा प्रयत्न या लेखातून केला आहे.

'वृद्धांचा अर्थ'

मानवी जीवनाचे जन्मापासून मृत्यूपर्यंत विविध अवस्थेतून

संचलन होत असते. या अवस्थापेकी प्रौढावस्थापर्यंत उच्चंतीचा व नंतर अवनतीचा काळा असतो. या शेवटच्या अवस्थेला 'वृद्धावस्था' म्हटले जाते. वृद्धा अवस्थेचा अर्थ अधिक स्पष्ट होण्यासाठी विविध विचारवंतांनी वृद्धावस्थेविषयी आपले मत मांडलेले आहे. त्यातील काही विचारवंतांची मते खालील प्रमाणे :-

१. डॉ. डी. पाल चौधरी यांच्या मते,

"भारतात पासष्ट वर्षांवरील लोकांचा समावेश वृद्धामध्ये करण्यात येतो."

२. श्री व्हिक्टर - डिसोजा - यांच्या मते,

"जीवनातील पंचाहत्तर वर्षे वयावरील कालावधी म्हणजे वृद्ध होय."

३. एलिझाबेथ हरलॉक - यांच्या मते ,

"वृद्धावस्था मानवाच्या जीवनातील मावळणारा कालखंड आहे"

४. वृद्धांचे शास्त्र या ग्रंथानुसार

"व्यक्ति जीवन चक्रातील शेवटचा कालखंड म्हणजे वृद्धावस्था होय."

५. के.एस. सुडान - यांच्या मतानुसार

"व्यक्तीने आपल्या वयाची पंचावत्र वर्षे ओलांडी की ती व्यक्ती 'वृद्ध' होय."

वृद्धाबाबतचे विविध कायदे -

पारंपारिक काळापासून भारतात वृद्धांची संख्या आढळते. पण प्राचीन काळात वृद्धांना कुटुंबात, समाजात सन्मान मिळत असल्याने त्यांना जीवन जगणे सोपे होते. पण आधुनिक काळात अशी परिस्थिती नसल्याने वृद्धांना विविध समस्यांना सामोरे जावे लागत आहे. भारतातील वृद्धांची समस्या साडेविण्यांसाठी प्रतिबंधात्मक उपाय म्हणून वृद्धापकालीन निवृत्ती वेतनाची तरतुद करण्यात आलेली आहे. विशेषतः स्वतंत्र्यानंतर उत्तरप्रदेश, आंध्र प्रदेश, तामिळनाडू, पश्चिम बंगाल, राजस्थान इत्यादी राज्यांनी विविध कायदे करून वृद्धांना आधार देण्याचा प्रयत्न केलेला दिसून येतो. अलिकडच्या काळात भारत सरकारनेही वृद्धांसाठी नविन पॅन्शन योजना राबविण्याचे ठरविलेले आहे. तर महाराष्ट्रासारख्या राज्या वृद्धां आई-वडीलांचा सांभाळ न करणा-या मुलांसाठी कठोर कायदा करण्याचे ठरविले आहे. त्यातून वृद्धां माता-पित्यांच्या जीवनातील अडचणी दूर करण्याचा प्रयत्न केला जाताना दिसतो. पण अशी योजना सर्व राज्यांत असलेली दिसत नाही.

कायद्यातील सुधारणा -

अलिकडच्या काळात वृद्धाविषयी असणा-या विविध

कायद्यात सुधारणा करणे आवश्यक आहे. कारण वृद्धांच्या बाबतच्या विविध कायद्यात अनेक त्रुटी आहेत. त्यात सुधारणा होणे काळाची गरज आहे.

१. वृद्धांना निवृत्तीवेतनाविषयक कायद्याची सर्व सन्यात अमंलबजावणी झाली पाहिजे.

२. समाजातील सर्व स्तरातील उदा. श्रमिक, शिक्षाचालक, हॉटेल श्रमिक, बांधकामावरील कामगार, अल्पभूधारक, अयंघटित कामगार इत्यादी लोकांना वृद्धापकाळात निवृत्ती वेतनाची सोय होणे आवश्यक आहे.

३. वृद्धांच्या वयाची मर्यादा सर्वांसाठी समान असावी

४. वृद्धांना पेन्शन सहजतेने मिळाले पाहिजे.

५. वृद्धांच्या पेन्शनचा संबंध महागाई निर्देशकाशी जोडणे आवश्यक आहे. इत्यादी.

• वृद्धाबाबतच्या शासकीय योजना :-

भारतात वृद्धांच्या कल्याणाची सुरुवात एकोणविसाव्या शतकाच्या शेवटच्या काळात ख्रिश्चन मिशन-यांनी केली. पण त्या काळात केवळ अनाथ, अपंग, रोगी, अशक्त अशांनाच मदतीची गरज होती. यातून धर्म प्रसार करणे हा ख्रिश्चन मिशन-यांचा हेतु होता. यातूनच वृद्धांसाठी काम करणारी. The Friend in need Society ही संस्था बेंगबोट येथे स्थापन झाली. तर १९८५ मध्ये Little Sister's of the Poor ही संस्था कलकत्ता, येथे सुरु झाली. तसेच १९१२ मध्ये सुरत येथे 'अशक्ताश्रम' सुरु झाले. त्याचप्रमाणे दरम्यानच्या काळात नागपूर येथे 'पंचवटी' आश्रम तर 'वरोरा' येथे आनंदवनात 'उत्तरायण' वृद्धाश्रमांची सुरुवात करण्यात आली.

वृद्धांच्या कल्याणासाठी निश्चित कार्यक्रम राबवून त्यांना आधार देण्याचा प्रयत्न झाला. त्याचे नियोजन खालील प्रमाणे करण्यात आले. :-

१. वृद्धाश्रम :-

वृद्धकल्याण कार्यक्रमात वृद्धाश्रम ही अभिनव संकल्पना मांडण्यात आली. वृद्धाश्रमात पुरुषाबरोबरच स्त्रियांचाही समावेश असतो. या ठिकाणी वृद्धांना भोजन, निवास, कपडे मनोरंजनाची सोय आणि वैद्यकीय मदतही मिळते. याच ठिकाणी सर्वजन सण, उत्सव, समारंभ साजरे करतात. वृद्धाश्रमात शेवटचा काळा आनंदमय करण्याचा प्रयत्न होतो. येथील लोक समान वयाचे व समान सुख दुःखाचे असतात. त्यामुळे त्यांचा एक समुह तयार होतो. आणि वृद्धांचे एक सामाजिक विश्व तयार करण्याचा प्रयत्न होतो. प्रत्येक निराधार वृद्धांना येथे सहजतेने प्रवेश मिळतो.

२. दिनकेंद्र :-

भारतातील वृद्धांच्या कल्याण कार्यक्रमांतर्गत 'वृद्धांसाठी दिनकेंद्रे'चा समावेश होतो. या योजने अंतर्गत वृद्धांना सामाजिक व आर्थिक सुरक्षितता देण्याचा प्रयत्न होतो. मनोरंजन, खेळ, वाचनालय, इत्यादींच्या माध्यमातून वृद्ध आपला दिवस येथे घालवितात. याच ठिकाणी त्यांना वैद्यकीय सुविधाही मिळते. अशा दिनकेंद्रांच्या माध्यमातून वृद्धांना जीवन जगण्याची संधी उपलब्ध करून दिली जाते. त्यामुळे वृद्धांच्या जीवनात एक नवकरण घेण्याचा मार्ग सुकर होऊ शकतो.

३. गृहसेवा योजना :-

वृद्धांमध्ये कल्याण कार्यक्रमात गृहसेवा योजना सुरु करण्यात आली कुटुंब जीवनाला मदत म्हणून 'गृहसेवा व्यवस्था' योजना सुरु करण्यात आली. या व्यवस्थेत वृद्ध आपल्या कुटुंबियांसोबत जीवन व्यतीत करतील. वृद्धांना वैद्यकीय मदत, कायदेविषयक सल्ला, वाचनालयातील पुस्तके इत्यादी घरपोच देण्याची व्यवस्था करण्यात आली. त्यामुळे कुटुंबाचा आर्थिक भार हलका झाला. पाश्चिमात्य देशात ही योजना यशस्वी ठरलेली आहे. त्यामुळे वृद्धांना मानसिक आनंद प्राप्त होतो.

४. निवृत्तीवेतन आणि भविष्यकालिन निधीची योजना :

वृद्धावस्थेच्या काळात वृद्धांना आर्थिक सुरक्षितता प्रदान करण्याच्या हेतुने या दोन योजना आखण्यात आल्या आणि या बद्दलचे कायदे करण्यात आले. भारतातील सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमात प्रस्तुत कायद्याचा समावेश करण्यात आलेला आहे. परंतु याचा फायदा कमी प्रमाणात होतो. आर्युविमा पोस्ट विमा याचाही फायदा वृद्धांना होतो. परंतु शेतमजूर, अल्पभूधारक, रिश्ता चालक, टॅक्सी ड्रायव्हर, हॉटेल, बेकरी इत्यादी ठिकाणच्या वृद्धांनी याचा फायदा मिळत नाही. शेतगडी, घरगडी यांनाही फायदा होताना दिसत नाही. वृद्धावस्थेत वृद्धांना आर्थिक संरक्षणाची आवश्यकता असते. पण या योजनेतील दोषांमुळे वृद्धांना याचा फायदा घेता येत नाही.

सारांश :

आधुनिक काळात वृद्धांची समस्या ही केवळ भारतातीलच नाही सर्व जगातील एक प्रमुख समस्या बनली आहे. जगभरातील वृद्धांसमोर विविध प्रकारचे प्रश्ना निर्माण झालेले आहे. भारतीय समाजातील संयुक्त कुटुंबाचे होत असलेले विघटन आणि अर्थव्यवस्थेतील परिवर्तनाबरोबरच नागरीकरण, पाश्चिमात्यीकरण इत्यादी चा परिणाम म्हणून एक नविन समस्या निर्माण झालेली आहे.

भारतात एकोणिसाव्या शतकापर्यंत वृद्धांची कोणतीही समस्या नव्हती. पण आजच्या काळात मात्र, वृत्तपत्रे, मासिके,

साप्ताहिके, नियतकालिके, त्रैमासिक, पाक्षिक, इत्यादी प्रसार माध्यमांच्याद्वारे वृद्धांच्या समस्यांवर चर्चा होताना दिसते. रेडिओ, टेलिव्हिजन इत्यादी प्रसार माध्यमांच्यावर विषय मांडला जातो. तसेच राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय पातळीवरही या प्रश्नांचे विश्लेषण होताना दिसते. अमेरिका, रशिया, फ्रान्स, इंग्लंड इत्यादी देशातही वृद्धांची समस्या अस्तित्वात आहे. म्हणून या देशात वृद्धांमध्ये, वृद्धपेंशन, वृद्ध सहाय्यता इत्यादी कार्यक्रम राबविले जातात. भारतातही अलिकडच्या काळात वृद्धांच्या समस्यांची व्यापती विचारात घेवून त्यांच्यासाठी विविध शासकीय योजना, सोयी सवलती, पेंशन योजना, विविध पध्दतीने आर्थिक साहाय्य देवून वृद्धांचा जीवन जगण्याचा मार्ग सुसह्य करण्याचा प्रयत्न होताना दिसतो.

संदर्भ सूची

१. डॉ. दा. घो. कायाळ - भारतीय सामाजिक समस्या - कैलास - पब्लिकेशन्स औरंगाबाद
२. प्रा. एस. एन. गंदेवार - भारतीय समजां -वादातील विषय आणि समस्या - विद्या भारती प्रकाशन
३. प्राचार्य दा.धो.काचाळे - भारतीय समाज प्रश्न आणि समस्या - कैलास पब्लिकेशन्स- औरंगाबाद
४. डॉ. दा. धो. काचाळे - सामाजिक समस्या - कैलास पब्लिकेशन्स औरंगाबाद
५. डॉ. दा.धो. काचाळे - भारतीय सामाजिक समस्या - कैलास पब्लिकेशन्स, औरंगाबाद
६. प्रा.अशोक गोरे - भारतीय सामाजिक समस्या, - विद्या बुक्स पब्लिशर्स - औरंगाबाद
७. डॉ. लीला गोविलकर - निबंध मासिका- के. सागर पब्लिकेशन्स पुणे.
८. डॉ. सुधा काळदाते - भारतातील सामाजिक समस्या - पिंपळापुरे अॅन्ड कंपनी पब्लिशर्स, नागपुर

